

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ”

ПРАВНО - ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „Гражданскоправни науки”

ЖАНЕТА ХРИСТОВА ПЕТКОВА

**СОЦИАЛНО ОСИГУРЯВАНЕ НА
САМООСИГУРЯВАЩИТЕ СЕ ЛИЦА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен “доктор”

Благоевград

2018

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ”

ПРАВНО - ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „Гражданскоправни науки”

ЖАНЕТА ХРИСТОВА ПЕТКОВА

**СОЦИАЛНО ОСИГУРЯВАНЕ НА
САМООСИГУРЯВАЩИТЕ СЕ ЛИЦА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен “доктор”

Научен ръководител: доц. д-р Райна Койчева

Благоевград

2018

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита от Катедра „Гражданскоправни науки” на Правно-исторически факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски”.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 27.04.2018 г. от 13 ч. в заседателна зала на Катедра „Гражданскоправни науки” към ЮЗУ „Неофит Рилски”. Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в Катедра „Гражданскоправни науки”, гр. Благоевград, пл. „Георги Измирлиев - Македончето” № 1.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Значимост на изследването

Значимостта на научното изследване зависи от актуалността на неговия предмет, от неговата научна новост и от общественото значение на направените изводи и предложения *de lege ferenda*. Предмет на настоящото изследване е социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица. Целта на социалната закрила на хората на независимия труд е да се осигурят средства за тяхната издръжка, когато поради определени в закона обективни причини те губят своите трудови доходи. Това обуславя обществената значимост и необходимостта от по-задълбоченото научно изследване на осигурителните правоотношения, чрез които се осъществява субективното право на социална сигурност на тези лица. Под комплексното влияние на икономически и социални фактори, резултат от развитието на информационните и комуникационни технологии, самостоятелната трудова заетост се разраства бързо, като приема редица нови форми. Динамиката на пазара на труда, а и перспективите пред този пазар предполагат, че тази категория лица ще бъдат масово явление в близко бъдеще. Това поставя пред сериозни предизвикателства системите за социална закрила и предопределя актуалността на предмета на предприетото изследване.

От друга страна, значимостта на настоящото изследване се обуславя и от факта, че социалното осигуряване на самостоятелно заетите лица досега не е изследвано цялостно в нашата правна литература и не е отделено нужното внимание за изясняването на теоретичните и практически проблеми, които то поставя. Поради тези причини значението на дисертационния труд се определя и с оглед на стремежа да запълни тази празнота и да предостави на правната теория и практика подробен анализ на въпросите, свързани с осигурителноправната закрила на самоосигуряващите се лица.

Дисертационният труд разглежда и съпоставя правната регламентация на предоставяната осигурителна закрила на самоосигуряващите се лица в българското законодателство, в конвенциите и препоръките на Международната организация по труда и в правото на Европейския съюз, като се обръща внимание и на възприеманите от българската и европейската съдебна практика разрешения. Този подход е избран с оглед на необходимостта от съобразяване на вътрешното ни законодателство с международните стандарти в конвенциите и препоръките на МОТ, както и да се почерпи опит за повишаване на социалната закрила на лицата, полагащи независим, свободен труд.

Гореизложеното предопределя изследователския интерес към въпросите, свързани със социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица, но показва и необходимостта от детайлен анализ на законодателството с оглед усъвършенстване на нормативната уредба и съответно степента и ефективността на социалната закрила на тези лица.

2. Предмет и задачи на изследването

Предмет на дисертационния труд е системата от правни норми, съдържащи се в Кодекса за социално осигуряване и другите закони и подзаконови нормативни актове, уреждащи социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица. Изследването обхваща всички основни проблеми, свързани с темата: понятие за самоосигуряващо се лице, кръг на самостоятелно заетите лица, обхванати от осигурителна закрила, специфики на техните осигурителни правоотношения по основното и допълнителното (задължително и доброволно) обществено осигуряване и основните им характеристики (страни, обект, основания за възникване, изменение и прекратяване, съдържание). Извън предмета на изследване остават осигурителните правоотношения на самоосигуряващите се лица в системата на здравното осигуряване.

От друга страна, проблемите, свързани със социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица, както и със социалната закрила изобщо, имат не само

юридически, но и икономически, социологически и философски измерения. Тяхното всеобхватно изясняване в рамките на дисертационния труд е практически невъзможно, затова вниманието е съсредоточено върху юридическия им анализ. Но тъй като той би бил недостатъчно аргументиран без анализ, макар и бегло, и на някои въпроси в областта на икономиката и социологията на труда, те са засегнати накратко в изложението, за да се подкрепи аргументацията за значимостта на разглеждания проблем и необходимостта от усъвършенстване на законодателството, така че то да съответства в по-голяма степен на идеята за социалната държава, прогласена в Преамбюла на Конституцията на Република България.

Задачите на настоящото изследване са следните: да се изследват съвременните тенденции на пазара на труда с оглед значимостта на социалната закрила на лицата, полагащи независим труд; въз основа на анализ на действащата нормативна уредба, включително на международните и европейските актове, които са в сила за България, както и на административната и съдебна практика, да се дефинира понятието „самоосигуряващо се лице” и специфичните юридически белези на лицата, които то обхваща, като се отграничат от сродни субекти на осигурителното право; да се изясни понятието за осигурително правоотношение между самоосигуряващите се лица и осигурителния орган, чрез което се реализира тяхното субективно право на обществено осигуряване, както и да се изведат неговите основни правни характеристики, отличаващи го от правоотношенията на останалите субекти на осигурителното право. На тази основа да се анализират особеностите, които разкриват осигурителните правоотношения на разглежданата категория лица във всички техни аспекти, като се разкрият непълнотите и несъвършенствата на действащото законодателство и се изследват възможностите за усъвършенстването на правната уредба с оглед постигане на по-висока социална закрила за самостоятелно заетите лица.

3. Методи на изследване

В дисертационния труд са използвани основно **нормативният метод**, чрез който се изяснява смисълът на правните норми в съответствие с мястото им в нормативния акт, както и **формално-логическият** и **дедуктивният метод**.

За разкриване постиженията и недостатъците на вътрешната правна уредба е използван **сравнително-правният метод**. Направени са редица съпоставки между възприетите от нашия законодател правни разрешения и тези в европейските държави, като са очертани сходствата и различията. Целта е чрез позоваване на чуждестранния опит в уредбата на социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица да се заимстват идеи и да се почерпят аргументи за подобряването на българското законодателство в тази област.

Използваният в настоящото изследване **правно-исторически анализ** дава възможност да се проследят тенденциите в развитието на нормативната уредба в областта на социалната закрила на самостоятелно заетите лица, да се видят както постиженията на българското законодателство, така и неговите недостатъци и на тази база да се направят конкретни предложения за желателните бъдещи промени в него, така че то да отговаря по-пълно на предназначението на социалното осигуряване и на нуждите на лицата, упражняващи независима трудова дейност.

В дисертационния труд се използват и **методите на логическата връзка и последователност**, чрез които се постига научна систематизация и обобщение на фактите и явленията, свързани с разглежданата материя.

Извършен е **критичен анализ на съдебната и административна практика**, която е относима към разглежданата проблематика. Анализирана е както практика на Върховния административен съд и на Националния осигурителен институт, така и практика на Съда на Европейските общности.

Отчетени са **изразените в доктрината становища** във връзка с разглежданите проблеми, като са проучени множество статии, монографии и учебна литература на български, английски и руски език. Приложение в труда

намира и методът на **критичния анализ** на някои теоретични виждания, както и на някои от възприетите у нас правни разрешения.

Чрез прилагането на посочените методи се постига комплексно и последователно изясняване на поставените въпроси, създава се възможност за обобщаване на фактите и достигане до аргументирани изводи с научно и научно-приложно значение, както и за обосноваване на предложения за усъвършенстване на нормативната уредба в областта на социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица.

4. Научни приноси на труда

Представеният дисертационен труд съдържа следните основни научни приноси:

1. За първи път в българската правна доктрина цялостно и на монографично ниво се разглеждат и изясняват въпросите, свързани със социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица.

2. Обоснована е социалната значимост на общественото осигуряване на самостоятелно заетите лица.

3. Научна новост представлява подробния исторически анализ на развитието на предоставяната от българското и международното законодателство осигурителна закрила на самостоятелно заетите лица.

4. Дисертацията е и първото в страната ни подробно изследване на актуалните международни нормативни актове, които имат отношение към разглежданата проблематика. Специално внимание е отделено на основните координационни принципи и правила на правото на ЕС, чрез които се гарантира придобиването и запазването на осигурителните права на самоосигуряващите се при правоотношения с международен елемент.

4. Направен е опит за дефиниране на понятието „самоосигуряващо се лице”, въз основа на което да се обхванат от социална закрила всички икономически активни граждани, полагащи свободен, независим труд.

5. Очертани са специфичните юридически белези на самоосигуряващите се лица, конституиращи ги като самостоятелен участник в осигуряването и отличаващи ги от други субекти на осигурителни правоотношения.

6. Формулирани и анализирани са общите и специфични юридически белези на осигурителните правоотношения между самоосигуряващите се лица и осигурителния орган.

7. Разгледани са особеностите на страните по осигурителните правоотношения: кръгът на самоосигуряващите се лица, върху които се разпростира осигурителноправната закрила, и осигурителните органи, чрез които се осъществява тяхното основно и допълнителното социално осигуряване.

10. Подробно изследван е обхватът на осигуряване на самоосигуряващите се лица и въз основа на сравнителноправен анализ са изведени възможните насоки за разширяване на предоставяната им социална закрила и адаптирането ѝ към особеностите на тяхната дейност.

11. Анализирани са също така особеностите в действието на осигурителните правоотношения между самоосигуряващите се лица и осигурителния орган: специфичните моменти при тяхното възникване, изменение и прекратяване.

12. Подробно са разгледани юридическите задължения на всяка от страните по осигурителните правоотношения, от които се извеждат корелативните субективни права на насрещната страна.

13. Направени са редица конкретни предложения *de lege ferenda* за усъвършенстване на уредбата на социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица. По-важните от тях са:

а/ да бъде обособен отделен систематичен раздел в КСО, в който да бъдат самостоятелно уредени кръгът на самоосигуряващите се лица, както и всички елементи на техните осигурителни правоотношения, а не да се извеждат от правната уредба на осигурените лица и на осигурителите. Това би създавало яснота и сигурност при тълкуването и прилагането на закона;

б/ въз основа на легална дефиниция на понятието „самоосигуряващо се лице” да бъде предоставена възможност да се осигуряват всички икономически активни граждани, полагащи свободен, независим труд. Стесняването на кръга на самоосигуряващите се лица и ограничаването му само до изчерпателно изброените в закона категории професионални дейности търпи критика като неотговарящо на динамиката на пазара на труда;

в/ да бъде прецизирано понятието за „свободна професия”, като лицата, упражняващи дейности, за които се плаща патентен данък, но не са търговци, да бъдат обособени като самостоятелна категория самоосигуряващи се лица;

г/ да се уточни съдържанието на понятието „независима дейност” по смисъла на осигурителното право, за да не се прибегва за тази цел към данъчното законодателство;

д/ да се предвиди първоначален и последващ административен контрол за наличието на критериите за извършване на независима трудова дейност, за да се предотвратят злоупотребите със заобикаляне на трудовото законодателство чрез т. нар. фиктивни самоосигуряващи се лица;

е/ да бъде въведено общо основание за задължително или доброволно осигуряване за рисковете старост, инвалидност поради общо заболяване и смърт на лицата, които отговарят на критериите за упражняване на независима трудова дейност и не принадлежат към никоя от изрично и изчерпателно изброените категории самоосигуряващи се лица;

ж/ да се разшири персоналният обхват на чл. 4, ал. 9 от КСО, като бъде предоставена възможност за осигуряване по свой избор не само на съпрузите, сключили брак, но и на тези, които живеят заедно при условията на фактическо съжителство, както и на останалите членове на семейството, които участват при осъществяване дейността на самоосигуряващите се и не са осигурени на друго основание;

з/ морските лица да бъдат включени в кръга на осигурените по трудово правоотношение работници и служители за всички рискове, като осигурителните вноски се разпределят между тях и работодателя им;

и/ при настъпване на осигурения социален риск общо заболяване с последица временна неработоспособност да се даде възможност за избор на парично обезщетение или на бизнес помощ с оглед специфичните неблагоприятни последици за самоосигуряващите се при прекъсване на упражняваната от тях трудова дейност;

к/ при настъпване на риска майчинство да се даде възможност за избор на парично обезщетение или на помощ за домакинството и грижа за детето;

л/ да бъде въведено осигурително обезпечение при фалит на самоосигуряващите се лица или възможност за отпускане на заем при преференциални условия за продължаване на настоящата им или започване на нова трудова дейност;

м/ Да бъде въведена разпоредба, по силата на която когато престацията по граждански договор, по който изпълнител е самоосигуряващо се лице, не е свързана с предмета на дейност на лицето като самоосигуряващо се, то да се осигурява по гражданския договор на основание чл. 4, ал. 3, т. 6 КСО, като вноските се разпределят между него и възложителя въз основа на чл. 6, ал. 3 КСО.

5. Практическо значение на труда

Разгледаните в дисертационния труд въпроси имат не само своето теоретично значение за разбиране особеностите на социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица, но и практическа стойност. Възприемането от законодателя дори само на част от обосноващите предложения *de lege ferenda* би съдействало за създаването на едно по-справедливо и ефективно законодателство в областта на общественото осигуряване на лицата, които упражняват независим труд, което е и една от целите на настоящото изследване.

Същевременно систематизираната и анализирана в изследването практика и направените въз основа на това предложения за решаването на реално възникващи или възможни проблеми във връзка с изследваните явления, биха могли да послужат както на практикуващите юристи и на студентите по право, така и на всички, които проявяват интерес към разглежданите проблеми.

6. Обем и структура на дисертацията

Дисертацията е с обем 212 страници, включително съдържание и списък на използваната литература, включващ 105 заглавия на български, английски и руски език. Анализирани са редица решения на Върховния административен съд, решения на Конституционния съд, указания на НОИ и решения на Съда на ЕС.

В структурно отношение изследването включва увод, четири глави със съответни параграфи, и заключение. Параграфите съдържат отделни, тематично структурирани заглавия, означени с арабски цифри, и подзаглавия, също означени с арабски цифри.

Структурата на дисертационния труд е съобразена с предмета на изследването и неговата непосредствена цел – изясняване на специфичните проблеми, които поставя социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица, като се започне от общественото значение на тяхната социална закрила, понятието „самоосигуряващо се лице“, юридическите характеристики на осигурителното правоотношение между самоосигуряващото се лице и осигурителния орган, чрез което се осъществява правото на обществено осигуряване, както и особеностите на всички елементи на правоотношението: неговите страни, обект, действие и съдържание.

II. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ГЛАВА ПЪРВА

Понятие за самоосигуряващо се лице

В Глава I се обосновава обществената значимост на социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица, въз основа на сравнителноправен анализ на българското и европейското осигурително законодателство, както и на осигурителноправната литература, се извеждат характерните за самоосигуряващите се лица юридически белези, конституиращи ги като специфичен участник в осигуряването, отграничат се от сродни субекти на осигурителното право и се предлага дефиниция на понятието „самоосигуряващо се лице”. Тези въпроси са оформени в четири отделни параграфа.

§ 1. Правото на социална сигурност и лицата на независимия труд – социални основания за осигурителноправната им закрила

В § 1 на Глава първа се разглежда общественото осигуряване като елемент от основното и неотменимо човешко право на социална сигурност, чрез което се утвърждава правото на *достоеен* живот на личността. С оглед все по-голямата закрила за личността в обхвата на осигурените лица съвременните осигурителни законодателства постепенно включват и други категории граждани, придобиващи средства за своя живот чрез трудова дейност не във формата на трудово или служебно правоотношение, а полагащи т. нар. независим, свободен труд. В основата на осигуряването на тези лица е осъществяване на тяхното субективно право на обществено осигуряване, установено в чл. 51, ал. 1 КРБ, чрез което се гарантира материалната сигурност на гражданите, когато поради определени в закона обективни причини губят своите трудови доходи. Множество проучвания и анализи на динамиката на пазара на труда сочат на това, че самостоятелната трудова заетост се разраства бързо, като приема редица нови форми. Нещо повече, според редица анализатори в резултат от интензивното развитие на

информационните и комуникационни технологии в близко бъдеще нискоквалифицираните професии ще изчезнат, а повече от половината от работещите хора ще са на свободна практика. Това извежда на преден план въпроса за степента и ефективността на социалноосигурителната закрила на лицата, които придобиват доходи за своята издръжка, осъществявайки трудова дейност от свое име и за своя сметка, т.е. за самите себе си.

§ 2. Терминологични уточнения. Отграничаване на самоосигуряващите се лица от близки категории правни субекти

В § 2 на Глава първа се прави отграничение на самоосигуряващите се лица от други категории граждани, чиито труд е относително независим, както и от други субекти на осигурителното право.

На първо място се извежда понятието *самостоятелно заето (самонаето) лице*, което е по-общо, по-широко от понятието самоосигуряващо се лице. Самостоятелно заети са и лицата, които по смисъла на осигурителното законодателство се определят като самоосигуряващи се. Те извършват независима, самостоятелна трудова дейност от свое име и на свой риск, за която обаче подлежат на осигуряване и дължат осигурителни вноски изцяло за своя сметка. Именно тези юридически белези са основание за отграничаването им като специфична категория самостоятелно заети лица.

Самоосигуряващите се лица са отграничени и от *лицата, полагащи труд без трудово правоотношение* (работещите по граждански договори). Макар трудът и при двете категории осигурени лица да е независим, свободен, те се различават по това, че за самоосигуряващите се дейността въз основа на облигационни договори се осъществява системно, трайно, като професия и е основен източник на трудови доходи. Лицата, които полагат труд без трудово правоотношение по смисъла на чл. 4, ал. 3, т. 5 и 6 КСО, сключват съответните договори обикновено инцидентно, без те да са част от професионалната дейност, която осъществяват, и най-често се явяват източник на допълнителни трудови

доходи. Това е и основанието осигуряването на тези две категории лица да се осъществява различно.

Някои от новите форми на трудова дейност са гранични между наемния и свободния труд. Разгледани са най-типичните примери в това отношение: *работещите надомна работа* и *работещите от разстояние*. От една страна, при тях работникът разполага с по-голяма свобода на организация на трудовата си дейност, но от друга, е налице зависимост и подчиненост на работника или служителя спрямо работодателя, който критерий е определящ за наличието трудово правоотношение и съответно осигуряването на лицето в качеството му на работник или служител на основание чл. 4, ал. 1, т. 1 КСО.

В обобщение са изведени основните критерии за разграничаване на самостоятелно заетите лица от *работниците и служителите*: наличието на задължение за престоиране на работна сила или конкретен трудов резултат; наличието на зависимост, връзка на подчиненост спрямо възложителя на работата; начинът на осъществяване на дейността; поемането на икономическия риск от изпълнението на съответната работа.

Тези критерии обаче не винаги се оказват достатъчни. Много държави се сблъскват с проблема за т. нар. „*фиктивни самоосигуряващи се*” – формално те се регистрират като самоосигуряващи се лица, но тъй като зависят само от един възложител, фактически са поставени в икономическа и лична зависимост от него. В тези случаи всъщност е налице прикрито трудово правоотношение, поради което е необходимо да бъдат предприети мерки трудовоправният и осигурителен статус на т. нар. зависими самоосигуряващи се лица да бъде приравнен на този на работниците и служителите.

Не само в трудовите, но и в осигурителните правоотношения участват близки до самоосигуряващите се лица категории правни субекти, от които следва да бъдат отграничени. Тук се включват основно различни посредници между страните по осигурителните правоотношения – *търговските дружества*, чрез които се осъществява осигуряването на техните собственици или съдружници,

както и *осигурителните каси*. За разлика от самоосигуряващите се лица, търговските дружества и осигурителните каси не са субект на осигурително правоотношение, а посредник между субектите на осигурителните правоотношения, като чрез тях се постига организационно улеснение при осъществяване на осигуряването.

§ 3. Дефиниция на понятието „самоосигуряващо се лице”

В § 3 на Глава първа въз основа на сравнителноправен анализ на българското и европейското осигурително законодателство, както и на осигурителноправната литература, се извеждат характерните за самоосигуряващите се лица юридически белези и се предлага дефиниция на понятието „самоосигуряващо се лице”.

1. Сравнителноправен анализ на понятието за „самоосигуряващо се лице”

В т. 1 на § 3 се обособяват няколко основни подхода при дефиниране на понятието „самоосигуряващо се лице”. В повечето законодателства липсва легална дефиниция на тази категория осигурени лица, като определянето на точното съдържание на понятието е оставено за съдебната практика и доктрината (във Франция, Германия, Италия, Испания и др.). Съдържанието на понятието е обобщено от кумулативното наличие на няколко белега: позитивен (функционален) – връзка с полагане на труд, упражняване на даден вид трудова дейност; субективен – практикуването на съответната професионална дейност с цел извличане на доход; отрицателен – осъществяваната дейност не трябва да се вписва в трудово или друго, приравнено на трудовото правоотношение. Основният критерий за това дали правоотношението е трудово е наличието на връзка на подчиненост между възлагащия и изпълняващия дадена работа.

Не във всички държави самоосигуряването е дефинирано отрицателно. Във Великобритания, Нидерландия и скандинавските страни самоосигуряващите се са част от общата система за обществено осигуряване (универсална система) и по

отношение на социалноосигурителната си закрила принципно не се разграничават различните професионални групи.

И накрая, някои държави препращат директно към отделни професионални категории, за които са създадени специфични социалноосигурителни системи (Люксембург, Австрия, Гърция и др.). В този смисъл понятието самоосигуряване трябва да се тълкува рестриктивно: необходимо е лицето да бъде регистрирано като самоосигуряващо се в компетентната камара или асоциация.

Българското осигурително законодателство не определя изрично кои лица са самоосигуряващи се. Структурата на социалното осигуряване е изградена не върху едно общо понятие, а като съвкупност от различни понятия – упражняващ свободна професия, занаятчия, търговец, земеделски производител и т.н. На практика у нас липсата на обща дефиниция за самоосигуряващо се лице е отчасти запълнена чрез прекомерно разширяване на понятието за свободна професия. Този подход обаче не е особено коректен, защото се разминава с разбирането за свободна професия в останалите европейски държави, където понятието се тълкува в много по-тесен смисъл. С оглед на бързо развиващите се технологии и динамиката на формите, в които се полага труд, все по-често ще възникват и дейности, които не са признати от действащото законодателство за професии.

В българската осигурителноправна теория почти не се среща доктринална дефиниция на понятието „самоосигуряващо се лице”. Проф. Кр. Средкова само посочва кои категории лица са частично осигурени. Проф. В. Мръчков посочва юридическите белези на самоосигуряващите се, като подчертава, че те сливат в себе си правните качества на „осигурител” и на „осигурен”, в резултат от което възниква нова самостоятелна правна фигура на осигурителното право. Доц. Яр. Генова дава определение на понятието „осигурено лице”, като по отношение на самоосигуряващите се посочва, че за разлика от останалите категории осигурени лица, се характеризират и със задължението за внасяне на осигурителни вноски

Обоснована е тезата, че разглежданата самоосигуряващите се лица съчетават в себе си елементи и на двете правни качества: и на осигурител, и на

осигурено лице. Разглеждането им на плоскостта само на осигурените лица или само на осигурителите е едностранно и в този смисъл неточно. В резултат от сливането на двете качества те се обособяват като отделен, самостоятелен участник в осигуряването наред с осигурените лица и осигурителите. Ето защо кръгът на самоосигуряващите се лица, както и всички елементи на техните осигурителни правоотношения следва да бъдат самостоятелно уредени, а не да се извеждат от правната уредба на осигурените лица и на осигурителите, като за тази цел е направено предложение *de lege ferenda* да бъде обособен отделен систематичен раздел в КСО.

2. Юридически белези на самоосигуряващите се лица. Дефиниция.

В т. 2 на § 3 с оглед да се даде пълна и точна дефиниция на понятието „самоосигуряващо се лице”, се извеждат характерните за тези лица юридически признаци.

1) Те са винаги и *само физически лица*. Качеството на самоосигуряващо се е индивидуално лично качество и негов носител не може да бъде юридическо лице. По този белег самоосигуряващите се лица се различават от осигурителите.

2) Вторият отличителен белег на самоосигуряващите се лица е основаниято за тяхното осигуряване – *осъществяването на независима трудова дейност*. Характерът на трудовата дейност е един от критериите, по който се отграничават от осигурените лица – работещи по трудови и служебни правоотношения. Той обаче се тълкува различно в отделните държави, което води до трудности при определяне на приложимото социално законодателство, когато едно лице полага труд в различни държави. В българското законодателство в чл. 3, ал. 1 ЗДДС се съдържа дефиниция на „независима икономическа дейност”, от която се извеждат белезите на понятието:

- това е *лична трудова дейност*, полагането на личен труд от физическо лице;
- тя е *независима, свободна* – въз основа на анализ на няколко решения на Съда на ЕС са изведени критериите относно това дали една дейност е независима: начинът

на извършването ѝ (дали лицето действа от свое име и за своя сметка, дали само организира дейността си); възнаграждението (дали упражняването ѝ е с цел получаване на редовен доход); рискът и отговорността от нея (дали лицето носи икономическия риск и отговаря за задълженията си).

- тя се извършва *редовно или по занятие* – като постоянна работа, трайно, системно, а не еднократно или случайно, и е насочена към получаване на доход.

Обобщавайки посочените белези е дефинирано понятието „независима трудова дейност”: „дейност, която физическо лице извършва по занятие от свое име, за своя сметка и на свой риск с цел получаване на доход”.

3) Осъществяването на независима трудова дейност е основанието за придобиване качеството на самоосигуряващ се и за ***възникване на осигурително правоотношение между лицето и осигурителен орган***. Именно чрез него се осъществява основното право на тези лица на обществено осигуряване.

4) По силата на осигурителното правоотношение за самоосигуряващото се лице възниква ***задължението да участва в набирането на средствата по осигурителните фондове чрез внасяне на осигурителни вноски за своя сметка***. Именно този белег е конститутивен за качеството „самоосигуряващ се”, като ги отличава от осигурените лица, чиито вноски се разпределят между тях и осигурителя или са изцяло за сметка на осигурителя.

5) Смисълът на осигуряването на самоосигуряващите се лица се състои в ***правото на осигурителна закрила*** – основен юридически белег на тази категория лица, който ги отграничава от осигурителите. Включването им в кръга на осигурените лица цели гарантиране на тяхната материална сигурност чрез предоставяне на осигурителни обезпечения, които да заместят загубения от тях трудов доход, когато не могат да упражняват съответната професионална дейност.

Синтезирайки посочените белези, се предлага дефиниция на „самоосигуряващо се лице”: „физическо лице, осъществяващо по занятие независима трудова дейност – основание за възникване на осигурително правоотношение между него и осигурителния орган, по силата на което лицето

дължи осигурителни вноски за своя сметка и има право на осигурителни престации”.

Независимите професионални дейности са много, те са разнообразни и променливи и не могат да бъдат изчерпателно изброени. Ето защо е направено предложение *de lege ferenda* да бъде въведена обща клауза за осигуряване на всички граждани, които упражняват самостоятелен, независим труд: „самоосигуряващо се е всяко физическо лице, което извършва по занятие независима трудова дейност от свое име, за своя сметка и на свой риск с цел получаване на доход”. По този начин осигурителното законодателство ще може много по-бързо и ефективно да отговори на динамиката на трудовия пазар.

ГЛАВА ВТОРА

Правна уредба на социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица

§ 1. Историческо развитие на общественото осигуряване на самоосигуряващите се лица

В § 1 на Глава втора се разглежда историческото развитие на осигурителната закрила на лицата, осъществяващи трудова дейност за самите себе си. Проследява се материално осигуряване на тези лица още от първите му наченки през робовладелското общество, през Късното Средновековие, основано на принципа на взаимопомощ между членовете на професионалните гилдии, до първите стъпки за социална защита чрез правна регламентация след Първата световна война. Съществен етап от неговото развитие е приемането на международноправна уредба и включването в кръга на универсалните човешки права на правото на обществено осигуряване.

Проследява се и историческото развитие на предоставяната от българското законодателство осигурителна закрила на самостоятелно заетите лица. Първият

осигурителен закон, регламентиращ осигуряването на лица, полагащи независим труд, е Законът за организиране и подпомагане на занаятите, приет през 1910 г. Законодателят предприема последователно няколко реформи, чрез които разширява кръга на осигурените лица и обхваща в него занаятчии, търговци, земеделци, лица, упражняващи свободни професии. Първоначално осигуряването се изгражда на доброволен принцип, като постепенно за отделните професионални групи се въвежда задължително осигуряване за рисковете по дългосрочното общественото осигуряване.

Цялата материя на общественото осигуряване е кодифицирана едва през 1949 г. със Закона за общественото осигуряване. Със него се създава единен пенсионен фонд, което значително улеснява администрирането на осигуряването. Важен момент в развитието на осигурителното законодателство е и приемането на Кодекса на труда от 1951 г. Правната уредба на общественото осигуряване на лицата, които полагат труд за своя сметка, обаче, е диференцирана и разпръсната в множество нормативни актове според професионалното направление, в което осъществяват своята трудова дейност. Създават се различни осигурителни органи за различните категории лица, което създава затруднения в практиката. Положително трябва да се оцени стремежът на законодателя в кръга на задължително осигурените лица да бъдат обхванати всички самостоятелно заети лица, като Конституцията на НР България от 1971 г. прогласява принципът за универсализация на общественото осигуряване.

В началото на 90-те год. на XX в. с коренната промяна на цялата икономическа и политическа система и в резултат – развитието на частната собственост, формите, под които се упражнява труд, значително се обогатяват. Това налага бързо да бъде приведено осигурителното законодателство в съответствие с новите икономически и социални реалности. Държавното общественото осигуряване за тези лица първоначално се осъществява на основата на подзаконови нормативни актове, нерядко противоречащи си един на друг. Една част от лицата, упражняващи свободна професия или занаяти, изобщо не са

включени в кръга на осигурените лица, а спрямо друга част то е остаряло и неприложимо. Опит да се въведе кодификация на осигурителното законодателство е направен 1999 г. с приемането на първия български Кодекс за задължително обществено осигуряване (от 2003 г. – Кодекс за социално осигуряване). Той обединява действащото осигурително законодателство спрямо различните професионални групи и обособява ясно кръга на осигурените лица, като обхваща освен работниците и служителите по трудови, служебни и приравнените на трудови правоотношения, и самостоятелно заетите лица – занаятчии, упражняващите свободни професии, търговци, земеделски производители и т.н. Така с приемането на КСО и въпреки многобройните му изменения завършва изграждането на единната система на общественото осигуряване и кодификацията, макар и непълна, на нейната правна уредба.

§ 2. Международноправна уредба

В § 2 на Глава втора се разглежда установената от международното законодателство осигурителна закрила на самостоятелно заетите лица. Разглежда се тяхното значение като минимални стандарти и модели на правни разрешения, които могат да се ползват от вътрешното законодателство. Важно за социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица е, че както универсалните международни актове: Всеобщата декларация за правата на човека (чл. 22, чл. 25), Международния пакт за икономически, социални и културни права (чл. 9), така и регионалните европейски актове: Европейската социална харта (чл. 11, 12 и 13), Европейският кодекс за социално осигуряване (чл. 12, ал. 2), провъзгласяват правото на общественото осигуряване като основно лично право на всеки човек, а не само на наемните работници и служители.

Съществено място е отделено и на уредбата на социалното осигуряване на самостоятелно заетите лица в конвенциите и препоръките на Международната организация на труда. Подробно се изследват правилата, установени в Конвенция № 35 от 1933 г. относно задължителната осигуровка старост (индустрия и др.),

Конвенция № 37 от 1933 г. относно задължителната осигуровка инвалидност (индустрия и др.), Конвенция № 39 от 1933 г. относно задължителната осигуровка смърт (индустрия и др.), които уреждат правото на осигуряване за рисковете старост, инвалидност и смърт на упражняващите свободни професии, на работещите в дома си и на домашната прислуга. Анализирани са разпоредбите и значението на Конвенция № 102 от 1952 г. за социална сигурност (минимални стандарти), както и Конвенция № 128 от 1967 г. относно обезпеченията при инвалидност, старост и смърт, ревизираща Конвенция № 39 и Конвенция № 40. Направен е изводът, че България покрива минималните стандарти за предоставяне на социална закрила на самоосигуряващите се, предвиждайки задължително осигуряване в случаите на старост, смърт и инвалидност поради общо заболяване, както и възможност за доброволно осигуряване за майчинство и временна неработоспособност поради общо заболяване.

Разгледани са и правилата за определяне осигурителноправния статус на лицата, които упражняват трудова дейност в различни държави, в сключените от България двустранни спогодби в областта на социалното осигуряване. За разлика от конвенциите тяхното предназначение е да отграничат правопорядъка на двете държави, както и да установят специфични правни разрешения за случаите на осигурителни правоотношения с международен елемент. България е сключила и към настоящия момент действат двустранните спогодби с Македония, Русия, Украйна, Молдова, Сърбия, Черна гора, Израел, Албания, Хърватия, Корея, Югославия, като последната се прилага с Босна и Херцеговина, а с Канада, Тунис и Турция – по отношение на пенсионното осигуряване. От анализа на правната уредба в двустранните спогодби са извлечени основните правни положения, чрез които се определя осигурителната закрила спрямо гражданите на съответните държави и по-специално на самоосигуряващите се лица: персоналният обхват на всички спогодби включва не само работници и служители по трудови или служебни правоотношения, но и самоосигуряващите се лица в качеството им на „самостоятелно заети лица”; възприет е принципът на равенство или „еднакво

третиране” при прилагане на правните разпоредби на едната договаряща се страна спрямо гражданите на другата страна; принципът на приложимост само на едно осигурително законодателство, като основното правило, по което се определя то, е мястото на трудова заетост на лицата; принципът за износимост и за сумиране на осигурителните периоди, необходими за придобиване на осигурителни права. Сключените от България двустранни спогодби гарантират осигурителна закрила на българските граждани, които упражняват самостоятелна трудова дейност на територията на друга държава, но е необходимо тази закрила да бъде разширена и правила за приложимост на осигурителното законодателство да бъдат договорени и с други държави.

§ 3. Европейски регламенти

В § 3 на Глава втора се анализират основните координационни правила в правото на Европейския съюз, намиращи приложение спрямо самостоятелно заетите лица, упражняващи трудова дейност в различни държави-членки, установени в Регламент (ЕО) № 883/2004 за координация на системите за социална сигурност и Регламент (ЕО) № 987/2009 за установяване процедурата за прилагане на Регламент (ЕО) № 883/2004. Персоналният обхват на Регламент (ЕО) № 883/2004 включва и самостоятелно заетите лица, към които се прилага или е било прилагано законодателството на една или повече държави-членки, както и членовете на техните семейства и техните наследници (чл. 2, ал. 1). Посочени са основните принципи, които имат съществено значение за запазване осигурителните права на гражданите на държавите-членки: принципът за равенство в третирането (чл. 4), принципът за запазване на права в процес на придобиване (или т.нар. сумиране на периоди по чл. 6), принципът за износимост на обезпеченията по чл. 7 (запазване на придобитите осигурителни права) и т.н. Подробно анализирано е основното правило, чрез което се избягва двойното осигуряване или липсата на такова, установено в чл. 11: приложимостта само на едно национално осигурително законодателство, и основният критерий за

определяне на компетентната държава: *lex loci laboris* – законодателството на държавата, в която лицето осъществява трудовата си дейност, дори когато живее в друга държава (чл. 11, ал. 3, б. „а”). Посочени са и изключенията от това правило, установени в чл. 12, както и правилата в чл. 13 за определяне на приложимото законодателство, когато самоосигуряващо се лице упражнява трудова дейност едновременно в повече от една държава-членка. Чрез така установените принципи и правила се избягва колизията на националните законодателства и се гарантира защитата на осигурителните права на гражданите на държавите-членки.

§ 4. Актуална вътрешноправна уредба

В § 4 на Глава втора се разглеждат източниците на вътрешноправна уредба на социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица.

На първо място се анализират конституционните основи на правото на обществено осигуряване на лицата, осъществяващи независима трудова дейност. Предпоставка за развитието на индивидуалното предприемачество и на самостоятелната трудова заетост са установените в чл. 17, ал. 1-3 и чл. 19, ал. 1 КРБ право на частна собственост и на свободна стопанска инициатива. Анализира се закрепеното в чл. 51, ал. 1 КРБ право на обществено осигуряване като едно от основните права на гражданите и отговарящото на него задължение на държавата да създаде система на обществено осигуряване и да регулира механизмите за набиране и разпределяне на средствата по осигурителните фондове. Установяването на правото на обществено осигуряване като основно лично право е предпоставка за изграждане на системата за обществено осигуряване върху принципа на всеобщност на осигуряването, който предполага в персоналния обхват на общественото осигуряване да бъдат включени всички лица, осъществяващи възмездна трудова дейност като траен източник на средства за издръжка, независимо под каква правна форма се упражнява тя. Анализират се и други конституционни разпоредби, които имат, макар и косвено, значение за реализиране правото на обществено осигуряване на самоосигуряващите се лица:

закрилата на семейството, майчинството и децата (чл. 14), особената закрила на децата, останали без грижата на близките си (чл. 47, ал. 4). Обобщава се значението на конституционните принципи и разпоредби за реалното осъществяване на предвидените в законодателството конкретни субективни права.

На основата на конституционните разпоредби и минималните международни стандарти е изградена системата на текущото осигурително законодателство. Тя е твърде широка по обем и включва голям брой от всички възможни видове нормативни актове. Тъй като е обстойно разгледана в останалите глави, тук се споменава единствено от съображения за систематична пълнота.

ГЛАВА ТРЕТА

Осигурителни правоотношения на самоосигуряващите се лица

В глава III въз основа на анализ на действащата правна уредба са извлечени основните юридически белези на осигурителните правоотношения между самоосигуряващите се лица и осигурителния орган, чрез които се реализира правото на обществено осигуряване, установено в чл. 51, ал. 1 КРБ. Анализирани са също така особеностите на страните, обекта и действието на осигурителните правоотношения: специфичните моменти при тяхното възникване, изменение и прекратяване.

§ 1. Понятие и юридически белези на осигурителните правоотношения на самоосигуряващите се лица

Въз основа на общата дефиниция на осигурителните правоотношения в § 1 на Глава трета е предложена дефиниция на правоотношенията между самоосигуряващите се лица и осигурителния орган като регулирани от правото обществени отношения, които възникват между самоосигуряващо се лице и

осигурителен орган и чрез които се осъществява материалното осигуряване на тази категория лица, когато поради определени в закона причини те не могат сами да си осигурят средства за издръжка срещу личния си труд. Теоретично е обоснована тезата за осъществяване социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица въз основа на **едно самостоятелно осигурително правоотношение** с осигурителния орган. Особеностите на разглежданите правоотношения се обуславят от характера на труда, който тази категория лица осъществяват – качеството му на независим, свободен. Тази специфика дава отражение върху цялостния „механизъм“, въз основа на който се реализира социалното осигуряване на тази категория лица. То се осъществява въз основа на едно осигурително правоотношение между лицето, което се осигурява само, и осигурителния орган, а не чрез система от две правоотношения: между осигуреното лице, съответно между неговия осигурител и осигурителния орган. Страна по тях е едно и също лице, което се явява субект на задължението за участие в набирането на средствата по осигурителните фондове, а съответстващото на него насрещно задължение на другата страна по правоотношението – осигурителния орган, е да поеме част от неблагоприятните последици при настъпване на осигурителен случай спрямо него. Касае се за насрещни права и задължения, и то синалагматични, на страните по едно и също осигурително правоотношение, а не за две отделни и самостоятелни правоотношения.

Извлечени са и основните **юридически белези** на осигурителното правоотношение между самоосигуряващите се лица и осигурителния орган, някои от тях присъщи изобщо на всички осигурителни правоотношения, а други са специфични само за тях характеристики. *Общи* за всички осигурителни правоотношения са следните правни белези:

- правоотношението има **осигурителен характер** – чрез него се осъществява основното лично право на общественото осигуряване на лицата, работещи от свое име и за своя сметка;

- то е **формално** – това не са преднамерени от правото обществени отношения, които то регулира, а се създават от самото него;

- то има **имуществен характер**, който се изразява в набиране, съхраняване, управление и разходване на парични средства по съответните осигурителни фондове;

- то е **относително**, тъй като се развива между точно определени страни и няма действие спрямо трети лица;

- то има **личен характер** – възниква и се развива спрямо конкретно самоосигуряващо се лице и следователно е *intuito personae*;

- то е **двустранно** – възникват насрещни права и задължения за всяка от страните по правоотношението, които са корелативни;

- то е **сложно** правоотношение, тъй като в своето съдържание включва не едно, а множество насрещни права и задължения.

- то е **сукцесивно** – има трайно и продължаващо във времето действие;

- то има **динамичен характер** – отразява промените, които настъпват в лицето, което се осигурява само, и трудовата дейност, която се явява основание за неговото осигуряване.

Осигурителното правоотношение между самоосигуряващите се лица и осигурителния орган притежава и **специфични** само за него юридически белези:

- то е **първично** правоотношение – основание за осигуряване на самоосигуряващите се лица е не съществуването на друго първично правоотношение, а полагането на независим труд в определено качество – именно това първично качество е основанието за придобиване вторичното качество на самоосигуряващо се лице;

- то е **синалагматично** – изпълнението на задължението на самоосигуряващите се лица за внасяне на осигурителни вноски има характер на правопораждащ юридически факт спрямо задължението на осигурителния орган за предоставяне на материална закрила чрез съответно осигурително обезпечение.

Отбелязано е също така, че правоотношенията по *основното (държавно) обществено осигуряване* имат **публичен характер** и съдържат и властнически елементи, докато правоотношенията по *допълнителното обществено осигуряване* – както задължително, така и доброволно, имат **частен характер**.

§ 2. Страни по осигурителните правоотношения

В тази част на труда се разглеждат характеристиките на страните, между които осигурителното правоотношение възниква и се развива: физическите лица, включени в категорията „самоосигуряващи се лица”, и осигурителните органи – НОИ (по държавното обществено осигуряване) и осигурителните дружества (по допълнителното задължително или доброволно осигуряване).

1. Кръг на самоосигуряващите се лица

В т. 1 на § 2 се разглежда персоналният обхват на самоосигуряващите се лица. Посочени са основните характеристики на качеството самоосигуряващо се лице: то е **правно** качество, което се придобива по силата на закона и на основание, изрично предвидено в него; то е **вторично** качество, което се придобива въз основа на друго, предхождащо го основно правно качество, свързано с извършването на определена трудова дейност.

Въз основа на чл. 6, ал. 3 КСО във връзка с чл. 5, ал. 2 КСО по аргумент на противното основание от кръга на осигурените са обособени лицата, които се осигуряват сами – които дължат осигурителни вноски изцяло за своя сметка,. В зависимост от това дали е необходима волята на лицето за възникване на осигуряване, те са отграничени в две основни категории: задължително осигурени и осигурени по свой избор, и са посочени най-важните им отличителни характеристики.

А) Задължително осигурени самоосигуряващи се лица – задължението за осигуряване на тази категория лица възниква по силата на закона. Тук се включват следните групи субекти:

1. *лица, упражняващи свободна професия* (чл. 4, ал. 3, т. 1 КСО);

2. *занаятчии* (чл. 4, ал. 3, т. 1 КСО);
3. *еднолични търговци* (чл. 4, ал. 3, т. 2 КСО);
4. *собственици на и съдружници в търговски дружества, както и физически лица – членове на непersonифицирани дружества* (чл. 4, ал. 3, т. 2 КСО);
5. *регистрирани земеделски производители и тютюнопроизводители* (чл. 4, ал. 3, т. 4 КСО);
6. *морски лица* (чл. 4а, ал. 1 КСО).

Б) Самоосигуряващи се лица, осигурени по свой избор – осигуряването на тази категория лица се основава на тяхната лична воля. Тук се включват:

1. *работещите пенсионери, които упражняват дейност по чл. 4 ал. 3 т. 1, 2 и 4 КСО* (чл. 4, ал. 6 КСО);
2. *лицата, изпратени на работа в чужбина от български посредник* (чл. 4, ал. 5 КСО);
3. *съпруг/а на дългосрочно командирован в чужбина служител* (чл. 4, ал. 7 КСО);
4. *съпрузите на лица, които упражняват дейност по чл. 4, ал. 3, т. 1, 2 и 4 КСО и участват с тяхно съгласие в осъществяване трудовата дейност на съпруга* (чл. 4, ал. 9 КСО).

От анализа на правната уредба следва, че осигуряването на самоосигуряващите се е изградено по професионален признак на отделни категории лица и видове осигуровки, характерни за Бисмарковия модел. В сравнителноправен аспект са обособени три начина за структуриране на социалноосигурителната закрила на самоосигуряващите се лица: инкорпориране във вече съществуваща обща система (Дания, Финландия, Швеция, Обединеното Кралство, Ирландия, Нидерландия, Люксембург и Португалия), обща система за самоосигуряващите се лица (Белгия) или отделни категориални системи за определени професионални групи самоосигуряващи се (Германия, Франция, Италия, Австрия, Испания, Гърция). Съществуването на отделни категориални

системи за групи самоосигуряващи се лица в някои държави не изключва възможността за присъединяване към по-обща системи за определени социалноосигурителни плащания (например в Германия). Стремежът е да се търсят по-гъвкави модели на осигуряване, които по-точно да отговорят на конкретните нужди на различните категории самоосигуряващи се лица. С оглед повишаване степента и ефективността на българското законодателство са направени следните предложения *de lege ferenda*:

- поради бързо развиващите се и многообразни форми на самостоятелна трудова заетост да бъде дадена възможност чрез обща клауза за всички лица, които осъществяват независима трудова дейност и не принадлежат към никоя от изрично и изчерпателно изброените в КСО категории самоосигуряващи се лица, да се присъединят към системата за дългосрочно (пенсионно) осигуряване;

- да бъде прецизирано понятието за „свободна професия” и българската законодателна практика да бъде уеднаквена с европейската, като лицата, които упражняват дейности, за които се плаща патентен данък, но не са търговци (по чл. 1, ал. 5, т. 2 НООСЛБГРЧМЛ; чл. 30-34 ЗДДФЛ) да бъдат обособени като самостоятелна категория самоосигуряващи се;

- да бъде отстранено противоречието с конституционните разпоредби и международните договори, по които България е страна, като морските лица се включат в кръга на осигурените по трудово правоотношение работници и служители за всички рискове с разпределяне на осигурителните вноски между тях и работодателя им.

- да се разшири кръгът на осигурените лица по чл. 4, ал. 9 от КСО, като бъдат включени не само съпрузите, сключили брак, но и тези, които живеят заедно при условията на фактическо съжителство, както и останалите членове на семейството, които участват при осъществяване дейността на самоосигуряващите се – деца, родители и др.

2. Осигурителен орган

Точка 2 на § 2 е посветена на другата страна по осигурителното правоотношение: осигурителния орган, върху който се прехвърлят неблагоприятните имуществени последици от настъпването на осигурен социален риск за самоосигуряващите се лица. Разгледани са основните характеристики на осигурителните органи както по държавното обществено осигуряване – НОИ, така и по допълнителното задължително и доброволно осигуряване – осигурителните дружества.

Направен е и сравнителноправен анализ на осигурителните органи, осъществяващи социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица в други европейски държави. В някои от тях, както в България, осигурителният орган, осъществяващ държавното обществено осигуряване, е единен, общ за всички лица, без оглед на това дали упражняват независима или зависима трудова дейност (Португалия, Дания, Швеция и др.). В някои страни, обаче, осигуряването на самостоятелно заетите лица се провежда от осигурителен орган, различен от този за наетите лица, като се срещат основно два начина на администриране. При единия всички професионални категории самоосигуряващи се лица са обединени в една система, която има своя собствена административна структура и управлява финансовите средства сама (в Белгия). В много държави администрирането на осигуряването за различните професионални групи самостоятелно заети лица се осъществява от отделни административни органи (Гърция, Германия, Люксембург и др.). Направен е изводът, че по-рационално е управлението на държавното обществено осигуряване да се провежда от единен орган, тъй като това дава възможност за уеднаквяване на осигурителната практика, избягване на противоречиви решения, които водят до неравноправно третиране на осигурените лица. От друга страна, с оглед спецификата на осигуряването на самоосигуряващите се, е посочено като целесъобразно то да се осъществява от специално подразделение на единния осигурителен орган, което ще даде възможност за натрупване на достатъчна юридическа компетентност на

съответните длъжностни лица за разрешаване на многообразието от казуси във връзка с действието на осигурителните правоотношения на лицата, които се осигуряват сами.

§ 3. Обект на осигурителните правоотношения на самоосигуряващите се лица

В § 3 на Глава трета се разглежда обектът на осигурителните правоотношения, тъй като именно чрез него се реализира целта на общественото осигуряване: да се обезпечи материалната сигурност на гражданите. Обект на правоотношенията са два вида материални престации:

- материалните престации по набиране на средствата за осъществяване на общественото осигуряване (осигурителните вноски);
- материалните престации, които се предоставят с оглед финансовото обезпечаване на конкретно осигурено лице, когато спрямо него настъпи осигурен социален риск.

Както осигурителните вноски, така и осигурителните обезпечения се определят от осигурените социални рискове, за които се осигуряват съответните лица. Броят и видът на социалните рискове характеризират обхвата на предоставяната осигурителноправна закрила на осигурените лица, и в частност на самоосигуряващите се. Поради това отделните точки на § 3 са посветени на анализа на елементите от обхвата на осигуряване на самоосигуряващите се лица съобразно вида на осигурените социални рискове и дължимите при тяхното реализиране осигурителни престации.

Направен е и сравнителноправен анализ на различните модели на социалноосигурителни системи, възприети в европейските държави и предоставяната от тях осигурителна закрила на разглежданата категория лица. При универсалната (или обща) социалноосигурителна система, каквато е в Дания, Финландия, Швеция, Великобритания, Ирландия, Нидерландия, Люксембург, Португалия, се предоставя еднакво за всички наети и самостоятелно заети лица

базисно плащане, върху което се надграждат допълнителни схеми за осигуряване. При категориалната социалноосигурителна система осигурителната закрила се различава според вида на осъществяваната трудова дейност – зависима или независима, свободна, като се обособяват специфични социалноосигурителни схеми за различните професионални категории самоосигуряващи се. Такава е системата в Германия, Франция, Италия, Австрия, Испания и Гърция. В повечето държави се дава възможност за присъединяване на самостоятелно заетите лица към по-обща схема за определени социалноосигурителни плащания. Моделът на осигурителна закрила на самоосигуряващите се лица в България е диференциран и има различен обем за лицата, полагащи наемен труд и за самостоятелно заетите лица. Самоосигуряващите се лица са частично осигурени, т.е. в ограничен обем – само за някои рискове или само за определени техни последици, като им е предоставена възможност да се осигуряват доброволно за някои от рисковете и последиците, за които не са осигурени задължително, и така да разширят своя обхват на осигуряване.

1. Осигуряване за старост, инвалидност поради общо заболяване и смърт

В т. 1 на § 3 се анализира осигуряването на самоосигуряващите се лица за рисковете старост, инвалидност поради общо заболяване и смърт. На основание чл. 4, ал. 3, т. 1, 2 и 4 КСО те са *задължително* осигурени за посочените общи социални рискове в ДОО. Обезпеченията, които се изплащат при настъпването на осигурителен случай, се изразяват в отпускане на съответни пенсии и се отнасят до дългосрочното (пензионно) осигуряване. Направен е и сравнителноправен анализ на осигуряването на самостоятелно заетите лица за тези рискове в други европейски държави.

Поради характера на разглежданите рискове, които водят до трайна невъзможност за придобиване на трудови доходи, законодателят е предвидил

възможността *по свое желание* да тях да се осигуряват и лица, които изобщо не подлежат на задължително осигуряване:

- пенсионери, които упражняват дейност по чл. 4 ал. 3 т. 1, 2 и 4 КСО;
- лицата, изпратени на работа в чужбина от български посредник (чл. 4, ал. 5 КСО);
- съпруга/та на дългосрочно командирован в чужбина служител, ако не е осигурен на друго основание (чл. 4, ал. 7 КСО);
- съпрузите на лица, които упражняват свободна професия, занаятчийска дейност или са регистрирани като земеделски производители, съответно тютюнопроизводители, ако участват с тяхно съгласие в упражняваната трудова дейност на съпруга и не са осигурени на друго основание (чл. 4, ал. 9 КСО).

Анализира се и предоставяната допълнителна пенсионноосигурителна закрила за риска старост на самоосигуряващите се лица по т. нар. „втори стълб” на пенсионноосигурителната система – *допълнителното задължително пенсионно осигуряване*. При кумулативното наличие на двете предпоставки, установени в чл. 127, ал. 1 КСО: да са задължително осигурени за пенсия в ДОО и да са родени след 31 декември 1959 г., самоосигуряващите се лица, включени в обхвата на основното задължително осигуряване, се осигуряват и в Универсален пенсионен фонд за допълнителна пенсия за старост (чл. 139 КСО).

Накратко е разгледана и предоставената на основание чл. 210, ал. 1 КСО възможност за *допълнително доброволно пенсионно осигуряване*. Всяко лице, навършило 16 годишна възраст, независимо дали е задължително осигурено, а следователно и ако упражнява независима трудова дейност, може да се осигурява по свое желание в пенсионноосигурително дружество за рисковете старост и инвалидност. Осигуряването в този случай се основава на личната воля на осигуреното лице, която се обективира в договор. При настъпване на осигурен социален риск се предоставят пенсия за старост или пенсия за инвалидност (чл. 212, ал.1 КСО). Посочени са и редица примери на други европейски държави, при

които основното държавно пенсионно осигуряване се допълва от задължително или доброволно пенсионно осигуряване.

От сравнителния анализ на правната уредба е направен изводът, че България предоставя добра пенсионноосигурителна закрила на лицата, които упражняват независима трудова дейност. По същество тя не се различава от тази, предоставяна на работниците, служителите и приравнените на тях лица с малки изключения, като задължителното осигуряване за срочна пенсия за ранно пенсиониране и доброволното осигуряване по професионална схема, които предполагат полагането на зависим труд. По този начин българското осигурително законодателство е в съответствие и с минималните международни стандарти в областта на осигуряването на самостоятелно заетите лица, които предвиждат задължително осигуряване за дългосрочните социални рискове.

Нарастващият брой самоосигуряващи се лица и разнообразните форми на независима трудова заетост обаче изискват подобряване и разширяване на предоставяната социална закрила за разглежданата категория лица. С оглед на това е направено предложение *de lege ferenda* да бъде дадена възможност с обща клауза на всички останали самостоятелно заети лица, извън изрично изброените в закона, да се осигуряват задължително или по свое желание за инвалидност поради общо заболяване, за старост и за смърт.

2. Осигуряване за временна неработоспособност поради общо заболяване и майчинство

В т. 2 на § 3 се анализира осигуряването на самоосигуряващите се лица за рисковете общо заболяване с последица временна неработоспособност и майчинство. Задължителното, но частично осигуряване на самоосигуряващите се лица, се допълва от възможността да се осигуряват по свой избор за останалите общи рискове. Осигуряването е в НОИ и трябва да бъде заявено изрично. По свое желание могат да се осигуряват три категории лица:

- лицата по чл. 4, ал. 3, т. 1, 2 и 4 КСО (чл. 4, ал. 4 КСО);

- съпруга/та на дългосрочно командирован в чужбина служител (чл. 4, ал. 7 КСО);

- съпрузите на лица, които упражняват свободна професия, занаятчийска дейност или са регистрирани като земеделски производители, съответно тютюнопроизводители, и участват с тяхно съгласие в упражняваната трудова дейност на съпруга (чл. 4, ал. 9 КСО).

Разгледани са и възприетите в други европейски държави подходи към осигурителните обезпечения за временна неработоспособност поради общо заболяване и майчинство за самоосигуряващите се лица. Една част от държавите изобщо не предвиждат покриване на временната неработоспособност за тази категория лица. Такова е законодателното решение в Гърция, Нидерландия, Ирландия, Италия, Франция и Германия. В Австрия, Португалия и Испания е възможно присъединяване по свой избор към системата за осигуряване при временна неработоспособност. В останалите страни системата за осигуряване при временна неработоспособност за работниците се разпростират и върху самоосигуряващите се лица, но обикновено се предвиждат доста ограничения. В някои държави се правят опити да се намерят по-гъвкави мерки за преодоляване на този риск. Така германските фермери, които попадат в системата на работниците за осигуряване при краткосрочна нетрудоспособност поради болест, нямат право да получават обезщетение, но имат право на домашна помощ и на бизнес помощ. Тази мярка отговаря по-добре на специфичния за самоосигуряващото се лице риск в този случай, който се състои не просто в загубата на трудовия му доход, но в прекъсване на възможността за осъществяване на дейността и загуба на настоящи и бъдещи клиенти. Поради това е направено предложение *de lege ferenda* и в българското законодателство да се даде възможност за избор на самоосигуряващите се лица на парично обезщетение или на бизнес помощ.

По отношение на риска майчинство също се обособяват три законодателни решения. Някои държави не предвиждат възможност за осигуряване при

майчинство (Кипър, Нидерландия, Великобритания и Полша), други предоставят социална помощ (Великобритания), в трети е възприето задължително осигуряване за майчинство с някои различия в сравнение с осигурителните права на наемните работници (Испания, Португалия, Франция и Италия). За да се адаптират осигурителните престации към специфичните потребности на самоосигуряващите се лица в този случай, обаче, някои държави предоставят домашна помощ или помощ в бизнеса (Австрия, Германия, Франция). Безспорно в много от случаите за самостоятелно заетите лица е важно да бъде продължена дейността, за да не загубят своите клиенти. Ето защо е направено предложение някои от тези практики *de lege ferenda* да бъдат въведени и от българския законодател, като се предоставя избор алтернативно на парично обезщетение или на помощ за домакинството и грижа за детето, за да може майката да не спира трудовата си дейност, а да я съчетава с отглеждането на детето в този най-ранен период от неговото развитие.

3. Осигуряване за трудова злополука, професионална болест и безработица

В т. 3 на § 3 се анализира възможността т. нар. професионални рискове: трудова злополука, професионална болест и безработица, да настъпят спрямо самоосигуряващо се лице.

Социалните рискове *трудова злополука и професионална болест* настъпват във връзка с труда, в резултат от въздействието на условията, при които едно лице полага своя труд или на самия трудов процес. Ето защо за тях се осигуряват само полагащите зависим труд: работниците и служителите по трудово правоотношение и приравнените на тях лица. Едно самостоятелно заето лице обаче също може да претърпи злополука във връзка с упражняваната от него независима трудова дейност или да заболее вследствие на вредните фактори на работната среда или на трудовия процес. Както у нас обаче, така и като цяло социалноосигурителните системи не предвиждат осигуряване за трудова

злополука или професионално заболяване на самоосигуряващите се лица. Дори при общите социалноосигурителни системи, които по принцип не разграничават самостоятелно заетите лица от работниците, самоосигуряващите се не се осигуряват за трудова злополука и професионално заболяване (Великобритания, Дания, Нидерландия и др.). В системите, които предоставят такива осигурителни престации, осигуряването за тези рискове обикновено е структурирано около отделните професионалните групи независимо от формата, в която се упражнява съответната професия. У нас за самоосигуряващите се е изключена възможността да се осигуряват за тях, защото лицата сами определят и организират своята трудова дейност, условията, при които осъществяват труда си зависят от самите тях, съответно и рисковете от неблагоприятното въздействие на работните фактори се носят от тях.

По отношение на риска безработица са разгледани различните становища в българската осигурителноправна литература за характера на този риск – дали спада към категорията на общите или на професионалните рискове. Теоретично е обоснована тезата, че рискът безработица по смисъла на осигурителното право предполага осъществяване на трудова дейност и спада към професионалните рискове. Самоосигуряващите се лица не могат да се осигуряват за риска безработица във фонд „Безработица” на НОИ, но те могат да се осигуряват по свое желание по допълнителното доброволно осигуряване в осигурително дружество (чл. 262, ал. 1, т. 6, 7, 8 и 10 КСО). Доколкото съдържанието на самия риск е едно и също и по основното задължително, и по допълнителното доброволно осигуряване, следва да се приеме, че той може да настъпи и спрямо лицата, осъществяващи независима трудова дейност. С посочените аргументи се обосновава разбирането, че разграничителният критерий между общите и професионалните рискове не е връзката им с полагането на зависим труд и в този смисъл – категорията лица, които се осигуряват за тях. Диференциращият признак е връзката им с упражняването на трудова дейност, независимо дали тя е за друго или е самостоятелна, свободна. Докато общите рискове могат да настъпят

спрямо всяко физическо лице, професионалните предполагат полагане на труд в определена от закона форма.

Направеният сравнителноправен анализ сочи на това, че в останалите европейски страни самостоятелно заетите лица също са по-малко защитени в случай на безработица. Осигурителните обезпечения за този риск се прилагат основно за наетите лица. Само в държави с добре развита система за социална закрила се предвижда осигуряване за самостоятелно заетите лица (Дания, Швеция, Люксембург, Австрия, Финландия). В някои страни се предоставят специфични обезпечения за преходния период между безработица и пенсия, специални помощи при безработица, ако лицето няма достатъчно средства за издръжка, или схеми, при които самоосигуряващите се лица имат индиректно право на обезщетение за безработица, когато са работили по трудово или служебно правоотношение преди започване на самостоятелна трудова дейност. Някои от посочените практики биха могли да бъдат въведени *de lege ferenda* и от българския законодател, като например осигурителни обезпечения при фалит на самоосигуряващо се лице и отпускането на заем за продължаване на настоящата или започване на нова дейност.

Сравнението на правните системи показва, че повечето държави гарантират само минимална закрила на самостоятелно заетите лица, обхващайки само някои от социалните рискове. Затрудненията произтичат от това, че традиционните модели за социална сигурност са проектирани така, че да гарантират социалните права на наетите лица. Поради това осигурителните обезпечения трудно могат да се адаптират към самостоятелно заетите лица, които в резултат на това се ползват от по-ниска социална закрила. Ето защо *de lege ferenda* е необходимо да се предприеме реформа в социалноосигурителната система за самоосигуряващите се, така че да бъдат съобразени особеностите в дейността им. Като се има предвид, че самоосигуряващите лица се ползват със свобода на движение и работа в ЕС, а осигурителните системи са твърде различни в отделните държави-членки, би следвало да се разработят и минимални стандарти

за социалноосигурителна закрила на разглежданата категория лица в рамките на ЕС.

§ 4. Действие на осигурителното правоотношение на самоосигуряващите се лица

В § 4 са анализирани особеностите в действието на осигурителните правоотношения между самоосигуряващите се лица и осигурителния орган по задължителното (основно и допълнително) и по доброволното обществено осигуряване: специфичните моменти при тяхното възникване, изменение и прекратяване, в сравнение с останалите осигурителни правоотношения между осигурените лица и осигурителите.

1. Възникване на осигурителното правоотношение

В т. 1 на § 4 се разглежда моментът и фактическият състав на възникване на осигурителните правоотношения на самоосигуряващите се лица, установен чл. 10, ал. 1 КСО във връзка с чл. 1, ал. 1 от НООСЛБГРЧМЛ.

Осигурителните правоотношения по *задължителното обществено осигуряване* възникват ex lege, непосредствено по силата на закона и независимо от волята на лицето. Възникването на правоотношението между самоосигуряващия се и осигурителния орган (НОИ или пенсионноосигурително дружество) се определя от момента на настъпване на основанията за осигуряване: започване на определена в закона независима трудова дейност по чл. 4, ал. 3, т. 1, 2 и 4 КСО. Необходимо е първо лицето да е регистрирано като упражняващ съответната дейност, като така обективира волята си да я осъществява. Редът за регистрация на лицето в съответното правно качество е различен в зависимост от естеството на самостоятелната трудова заетост. Фактическото осъществяване на съответната трудова дейност се удостоверява лично от самите лица чрез декларация по образец в компетентната ТД на НАП (чл. 1, ал. 2 НООСЛБГРЧМЛ) в 7-дневен срок от началото на упражняването ѝ. В нея то трябва да посочи датата на започване на трудовата си дейност, както и вида на осигуряването.

Следователно, фактическият състав на възникване на осигурителното правоотношение включва два елемента:

- започване на трудова дейност, предвидена като основание за осигуряване за своя сметка в чл. 4, ал. 3, т. 1, 2 и 4 и чл. 4а, ал. 1 КСО;

- регистрация на лицето като самоосигуряващо се в съответното ТП на НАП и НОИ.

Моментът, в който възниква осигурителното правоотношение по *допълнителното доброволно осигуряване* в съответно пенсионноосигурително дружество или осигурително дружество за доброволно осигуряване за безработица се определя свободно от страните в осигурителния договор (чл. 237, ал. 1, т. 5 и чл. 305, ал. 1, т. 5 КСО).

2. Изменение на осигурителното правоотношение

Точка 2 на § 4 е посветена на възможните изменения в осигурителните правоотношения на самоосигуряващите се лица, произтичащи от промените, които настъпват в процеса на осъществяваната от лицата самостоятелна трудова дейност.

Чл. 10, ал. 1 КСО във връзка с чл. 10, ал. 2 КСО и чл. 1, ал. 1 и 2 от НООСЛБГРЧМЛ установява, че задължението за осигуряване продължава до прекъсване или прекратяване на трудовата дейност. Възможно е осигуреното лице временно да *прекъсне* осъществяването на дейността, за която се осигурява, без да я прекратява окончателно – в този случай осигуряването също се прекъсва. Законът не се интересува от причините, поради които лицето спира своята дейност, но то трябва да удостовери, че фактически не упражнява такава, като приложи съответни доказателства за това. Впоследствие с отпадане на обстоятелствата, довели до прекъсване на трудовата заетост, то може да *възобнови* нейното осъществяване. Прекъсването и възобновяването на дейността, за която е регистрирано, се установява с декларация до компетентната

териториална дирекция на НАП, подадена в 7-дневен срок от настъпването на съответното обстоятелство.

Друго изменение в осигурителното правоотношение на самоосигуряващите се лица може да настъпи във връзка с **промяна на обхвата на осигуряване** – при избор на лицето да се осигурява и във фонд „Общо заболяване и майчинство” или обратното – отказ да се осигурява в него, ако първоначално е избрал да се осигурява в този фонд. Промяната на основанието, по което се провежда осигуряването, се декларира по реда на чл. 1, ал. 2 от НООСЛБГРЧМЛ (чл. 2, ал. 3 НООСЛБГРЧМЛ). Съгласно чл. 1, ал. 3 НООСЛБГРЧМЛ обаче при прекъсване и възобновяване на съответната трудова дейност през календарната година самоосигуряващото се лице не може да променя вида на осигуряването.

3. Прекратяване на осигурителното правоотношение

В т. 3 на § 4 се анализират основанията за прекратяване на осигурителните правоотношения между самоосигуряващите се лица и осигурителния орган.

Въз основа на чл. 10, ал. 1 КСО са посочени следните основания за прекратяване на осигурителното правоотношение **по основното и по допълнителното задължително обществено осигуряване**:

- *прекратяването на трудовата дейност, която е основание за осигуряване* – прекратяването настъпва ex lege, по силата на закона. Преустановяването на дейността обаче трябва да бъде осъществено по надлежния ред, ако такъв е предвиден за нейното започване: регистрация, производство по вписване и др. Необходимо е за това да се уведоми и осигурителният орган с подаване на съответна декларация по образец до НАП в 7-дневен срок от настъпване на обстоятелството, обуславящо прекратяването на дейността. Разгледани са и установените в чл. 42, ал. 2 КСО (отм. 01.01.2018 г.) и чл. 52 КСО случаи, при които, въпреки че осъществяването на професионалната дейност е преустановено, осигурителното правоотношение може да продължи да съществува.

- *смъртта на осигуреното лице* – това основание произтича от личния характер на осигурителните правоотношения на самоосигуряващите се лица.

Прекратяване на *осигуряването по избор за майчинство и временна неработоспособност поради общо заболяване* може да настъпи не само с прекратяване на дейността, но и на едно самостоятелно основание: *по волята на самото самоосигуряващо се лице*. Необходимо е обаче тя да бъде изрично обективизирана в декларация до НАП.

Осигурителните правоотношения по *допълнителното доброволно осигуряване* се прекратяват не само при смърт на осигуреното лице, но и на специфични само за тях основания. Те трябва да бъдат изрично установени в сключения между страните осигурителен договор и съставляват елемент от неговото задължително, необходимо договорно съдържание (чл. 237, ал. 1, т. 6 и чл. 305, ал. 1, т. 6 КСО). Изрично е посочено, че средствата от индивидуалната партида на осигуреното лице са част от неговото лично имущество и поради това за разлика от основното обществено осигуряване се наследяват.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Съдържание на осигурителното правоотношение на самоосигуряващите се лица

Глава четвърта е посветена на съдържанието на правоотношението между самоосигуряващите се лица и осигурителния орган, като са анализирани и спецификите му спрямо съдържанието на другите осигурителни правоотношения между осигурените лица, съответно осигурителите, и осигурителния орган. Тъй като съществен юридически белег на разглежданите правоотношения е, че имат сложен и двустранен характер, особеностите в съдържанието му са разгледани, като се посочват правните задължения на всяка една от страните по правоотношението, от които съответно се извеждат правата на насрещната страна.

§ 1. Задължения на самоосигуряващите се лица

В § 1 на Глава Четвърта последователно са изброени и анализирани юридическите задължения на самоосигуряващите се лица, на които съответстват правата на осигурителния орган.

1. Задължение за регистрация

За да възникне осигуряването по ДОО и по ДЗПО на всяко самоосигуряващо се лице, неговото първо задължение е да се регистрира пред ТП на НАП – чл. 5, ал. 3 КСО и чл. 80, ал. 1 ДОПК. Регистрацията се извършва служебно в НОИ въз основа на данните в регистъра на базите-данни на НАП. Вписването в НАП се осъществява чрез декларация по образец, подадена от самоосигуряващото се лице до съответната ТД на НАП по неговото местожителство (чл. 82, ал. 2 ДОПК).

2. Задължение за внасяне на осигурителни вноски

Основното задължение на самоосигуряващите се лица е това за внасяне на дължимите осигурителни вноски. За ДОО те дължат осигурителни вноски само по дългосрочното (пенсионно) обществено осигуряване към фонд „Пенсии” на НОИ. Когато обаче са избрали да се осигуряват за риска общо заболяване с последица временна неработоспособност и за риска майчинство, те внасят осигурителни вноски и към фонд „Общо заболяване и майчинство”. За разлика от осигурените лица осигурителните вноски на самоосигуряващите се лица са изцяло за тяхна сметка (чл. 6, ал. 7 КСО).

Размерът на осигурителните вноски по ДОО и ДЗПО се определя в процент от осигурителния доход на лицето. За разлика от наетите работници и служители и приравнените на тях лица, самоосигуряващите се нямат постоянен по размер доход, което създава редица трудности при определяне на техния осигурителен доход. Разгледани са начините за неговото определяне в някои европейски държави, като са обособени два основни подхода: със сътрудничеството на данъчните служби и самостоятелно от социалноосигурителния орган. В България

както установяването на осигурителния доход, така и събирането на осигурителните вноски е възложено на данъчния орган – НАП. Чл. 6, ал. 8 КСО предвижда, че самоосигуряващите се лица сами определят осигурителния доход, върху който се осигуряват, в рамките на минималния и максималния месечен размер на дохода, определен със ЗБДОО за съответната година. Окончателният им осигурителен доход се определя въз основа на данните, декларирани в годишната данъчна декларация, за периода, през който е упражнявана трудова дейност предходната година.

Посочени са и начините за определяне на осигурителния доход на лицата, когато едновременно извършват различни дейности по чл. 4, ал. 1 и 3 КСО и следователно подлежат на осигуряване на различни основания. Направен е критичен анализ на разпоредбата на чл. 11, ал. 1 и ал. 2 НООСЛБГРЧМЛ, която предвижда, че при изплащане на доходи за работа без трудово правоотношение на самоосигуряващите се, възложителите не внасят осигурителни вноски и не удържат такива от възнаграждението, а то се включва при определяне размера на осигурителния доход на лицата, независимо от дейността, за която са регистрирани. Предложено е *de lege ferenda* да бъде въведена правна норма, при това не в подзаконов нормативен акт, а в КСО, по силата на която когато престацията по граждански договор не е свързана с предмета на дейност на лицето като самоосигуряващо се, то да се осигурява по гражданския договор на основание чл. 4, ал. 3, т. 6 КСО.

Разгледан е и въпросът за последиците по отношение осигурителните права на самоосигуряващото се лице, когато то не е внесло дължимите за себе си осигурителни вноски. Тъй като тези лица са носители и на задължението за внасяне на осигурителни вноски, за разлика от осигурените лица по чл. 4, ал. 1 КСО неизпълнението на това задължение води до невъзможност за упражняване на техните осигурителни права.

3. Задължение за изпълнение предписанията на здравните органи

Това задължение възниква при реализиране на някои от осигурените социални рискове, които имат за последица увреждане на здравето и водят до неработоспособност на самоосигуряващото се лице: при общо заболяване с последица трайна неработоспособност, както и при временна неработоспособност поради общо заболяване, ако лицето се осигурява по свой избор за тази последица на риска.

4. Задължение за предоставяне на информация

По силата на чл. 5, ал. 4 КСО всяко самоосигуряващо се лице е задължено да предоставя на осигурителния орган определена информация за факти и обстоятелства, които са от значение за осъществяване на неговото общественото осигуряване. Тези данни се представят всеки месец пред съответното ТП на НАП чрез подаване на декларация по образец. Въз основа на чл. 108, ал. 3 КСО самоосигуряващите се лица са задължени да представят такава информация и при поискване от контролните органи на НОИ или НАП (чл. 108, ал. 1, т. 4 КСО).

§ 2. Задължения на осигурителния орган

1. Задължение за предоставяне на осигурителни обезпечения

Точка 1 на § 2 е посветена на основното задължение на осигурителния орган спрямо самоосигуряващите се лица за предоставяне на осигурителни престации при настъпване на осигурителен случай.

В зависимост от конкретния осигурен социален риск личните осигурителни права на самоосигуряващите се лица по *държавното обществено осигуряване* и съответно задължения на НОИ са:

- *право на пенсия за осигурителен стаж и възраст* (чл. 13, ал. 1, т. 2 във връзка с чл. 68-70а КСО);
- *право на пенсия за инвалидност поради общо заболяване* (чл. 13, ал. 1, т. 1 във връзка с чл. 74-77 КСО);

- *право на помощ за помощно-технически средства* (чл. 13, ал. 1, т. 3 КСО).

Настъпването на риска **смърт** на самоосигуряващото се лице поражда осигурителни права за неговите близки:

- *право на наследствена пенсия* на преживелият съпруг, родителите и децата (чл. 13, ал. 2 във връзка с чл. 80-83 КСО);

- *право на еднократна помощ при смърт на осигуреното лице* (чл. 13, ал. 2 във връзка с чл. 13г КСО).

Ако самоосигуряващото се лице се е осигурявало по свой избор за риска **общо заболяване с последица временна неработоспособност**, то има следните права:

- *право на обезщетение за временна неработоспособност поради общо заболяване* (чл. 40-46 КСО);

- *право на помощ за профилактика и рехабилитация* (чл. 13в КСО);

- *право на помощ за помощно-технически средства* (чл. 13а, т. 2 б. „в” КСО);

- *право на помощ за общо заболяване с последица инвалидност, когато няма основания за отпускане на пенсия* (чл. 13а, т. 2 б. „а” КСО).

Ако самоосигуряващото се лице се е осигурявало по свой избор за риска **майчинство**, законът му предоставя следните права:

- *право на обезщетение при патологична бременност* – въпреки че не е изрично предвидено като самостоятелен вид обезщетение в КСО, в осигурителноправната литература се застъпва становището, че това е отделен вид обезщетение и не следва да се приравнява на временна неработоспособност поради общо заболяване;

- *право на обезщетение за бременност и раждане (или осиновяване)* (чл. 48а-52 КСО);

- *право на обезщетение при неизползване на обезщетението за бременност и раждане* (чл. 50а КСО);

- *право на обезщетение за отглеждане на дете до 2-годишна възраст* (чл. 52а-53 КСО);

- *право на обезщетение при неизползване на обезщетението за гледане на дете до 2-годишна възраст* (чл. 54 КСО);

- *право на обезщетение за бащинство* (чл. 50, ал. 6 във връзка с чл 50, ал. 8 КСО);

- *право на обезщетение при осиновяване на дете от 2- до 5-годишна възраст* (чл. 53а КСО).

- *право на обезщетение при смърт или тежко заболяване на майката (осиновителката)* на баща-самоосигуряващо се лице.

Когато самоосигуряващо се лице е осигурено по **допълнителното задължително пенсионно осигуряване** в Универсален пенсионен фонд, то има *право на допълнителна пенсия за старост* (чл.127, ал. 1 КСО).

Самостоятелно заето лице, осигуряващо се по **допълнителното доброволно осигуряване** в пенсионноосигурително дружество има *право на обща пенсия за старост* или *право на пенсия за инвалидност* при настъпване на съответния риск (чл. 243 и 244 КСО). При осигуряване в осигурително дружество за допълнително доброволно осигуряване за безработица при прекратяване на своята трудова дейност самоосигуряващото се лице има *право на обезщетение за безработица* (чл. 287, ал. 1 и 3 КСО).

2. Задължение за издаване на документи

Осигурителният орган има определени задължения, свързани с оформянето на документи, удостоверяващи осигурителния статус на самоосигуряващите се лица. Най-важното задължение на НОИ е за издаване осигурителни книжки за периодите на осигуряване до 31.12.2015 г. В тази връзка е разгледан институтът на осигурителния стаж като един от най-важните елементи на осигурителноправния статус на самоосигуряващите се лица. Посочени са основанията за зачитане на определен период от време за осигурителен стаж, като са отбелязани

специфичните за самоосигуряващите се лица положения (чл. 9, ал. 1, т. 4 във връзка с § 1, ал. 1, т. 3 КСО). Анализирана е и единствената хипотеза на приравнен на осигурителен стаж период за самоосигуряващите се лица по чл. 9, ал. 2, т. 5 КСО.

3. Задължение за предоставяне на информация

Осигурителният орган – НОИ и осигурителните дружества, осъществяващи допълнителното (задължително и доброволно) осигуряване, имат задължение да предоставят информация на осигурените лица, и в частност на самоосигуряващите се лица, относно въпроси, които са от значение за осигуряването им (чл. 123ж и 123з, ал. 1 и 2, чл. 173 КСО).

4. Задължение за опазване в тайна на данните, свързани с осигуряването

Законът установява задължение на служителите на осигурителния орган (НОИ и осигурителните дружества) да пазят в тайна данните за осигурените лица и техните наследници, получени при изпълнение на задълженията им, включително и след прекратяване на договора им (чл. 109, ал. 2 и 123з, ал. 3 КСО).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Голямото обществено значение на социалното осигуряване на самоосигуряващите се лица обуславя важността на въпроса за подобряването на тяхната осигурителна закрила, така че тя да отговаря по-добре на нуждите и особеностите на тяхната трудова дейност. Ето защо в заключението са представени в обобщен вид проблемите, които поставя социалното осигуряване на самостоятелно заетите лица, изводите, до които се стига в хода на изследването, и възможните бъдещи промени в законодателството с оглед на неговото усъвършенстване. Основните въпроси, свързани с уредбата на осигурителната закрила на лицата, които извършват независима трудова дейност, са обособени в две големи групи: определяне кръга на самоосигуряващите се лица и определяне обхвата на осигуряването им. Направените в дисертационния труд изводи могат да бъдат представени в най-обобщен вид по следния начин:

Първо, отличителните за самоосигуряващите се лица юридически белези, произтичащи от сливането на двете правни качества: на осигурител и на осигурено лице, са основание да бъдат обособени като специфичен участник в осигуряването. Поради това кръгът на самоосигуряващите се лица, както и всички елементи на техните осигурителни правоотношения следва да бъдат самостоятелно уредени в отделен систематичен раздел на КСО.

Второ, структурата на социалното осигуряване е изградена не върху едно общо понятие за самоосигуряващо се лице, а като съвкупност от различни понятия. Независимите професионални дейности обаче се променят бързо и не могат да бъдат изчерпателно изброени. Ето защо е необходимо да се установи легална дефиниция на понятието „самоосигуряващо се лице”, въз основа на която да се обхванат от социална закрила всички лица, които не се вписват в съществуващите класификации за професии. С обща клауза следва да се даде възможност на тези лица да се осигуряват задължително или по свое желание за

инвалидност поради общо заболяване, за старост и смърт във фонд „Пенсии” на НОИ.

Трето, характерът на труда, който самоосигуряващите се лица осъществяват – качеството му на независим, свободен, дава отражение върху цялостния „механизъм”, въз основа на който се реализира социалното осигуряване на разглежданата категория лица. То се осъществява въз основа на едно осигурително правоотношение между лицето, което се осигурява само, и осигурителния орган, а не чрез система от правоотношения между осигуреното лице и осигурителния орган и съответно между неговия осигурител и осигурителния орган. Това се отразява и върху всички елементи на осигурителните правоотношения на самоосигуряващите се лица: обект, основания за възникване, изменение и прекратяване, съдържание. Това обуславя и различните икономически, социални и юридически проблеми, пред които е изправен законодателят при уредбата на осигурителните правоотношения на осигурените лица, на осигурителите и на самоосигуряващите се лица. Ето защо от гледна точка на социалноосигурителната закрила съществуват реални основания за по-различното третиране на самоосигуряващите се лица в сравнение с лицата, полагащи зависим труд.

Четвърто, моделът на социалноосигурителна закрила в България е диференциран и има различен обем за лицата, полагащи наемен труд и за самостоятелно заетите лица, като последните са само частично осигурени. Задължителното им осигуряване за рисковете, които поражда дългосрочни последици – инвалидност поради общо заболяване, старост и смърт, се допълва от възможността да се осигуряват по свой избор за останалите общи рискове: общо заболяване с последица временна неработоспособност и за майчинство. Понастоящем България покрива минималните международни стандарти, установени в конвенциите на МОТ по отношение нивото на предоставяната социална закрила на самоосигуряващите се лица, но тя може да бъде подобрена.

Пето, особеностите на дейността на самоосигуряващите се лица като самостоятелна и независима в редица случаи води до специфични за нея рискови събития с произтичащите от тях негативни последици. Те се състоят не просто в загубата на трудовия доход на лицата, но в загуба на настоящи и бъдещи клиенти. Поради това е необходимо да се търсят по-конструктивни решения и по-гъвкави осигурителни схеми за осигуряване на самостоятелно заетите лица най-вече по отношение на краткосрочното обществено осигуряване.

III. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Статия на тема: „Понятие за осигурително правоотношение на самоосигуряващите се лица в ДОО” – В: Сборник доклади от докторантска научна конференция „Правни и икономически проблеми в съвременната бизнес среда” – 23.10.2015 г. С.: ИК – УНСС, 2016, с. 184-192.

2. Статия на тема: „За понятието „самоосигуряващо се лице в ДОО” – В: Сборник доклади от юбилейна научна конференция „Право и бизнес – усъвършенстване на нормативната уредба” – 24.11.2016 г. С.: ИК – УНСС, 2017, с. 414-420.